

מעשה נורא אשר קרה בעירנו

הקורספונדנציה בעתונות העברית באירופה במאה ה-19

עירית נחמני

דבר אף לא חצי דבר מפי השמועה, מכעס או מאיבה אף לא מאהבה מסתרת, כ"א [כי אם] את אשר בעיניכם ראיתם או את אשר מפי איש נאמן רוח ודובר אמת בלבבו שמעתם וכל דבריכם יהיו באמונה במתן ובהשכל ובל שקט, הצדק יהיה נר לרגליכם והאמת והשלום אור לגתיבתכם."

עקרון רביעי טיפל בשפה. זילברמן ביקש כתיבה עברית שתפנה למכנה המשותף הרחב ביותר: "כל המכתבים אשר יושלחו להדפיסם, בקשתי לכתבם לא במליצות נשגבות ולא בהידות אבל גם לא בלשון עלגים: כ"א בשפה קלה וכתובה ברורה - רייטליכע האנדשריפט - ...". לא רק שפה ברורה! אלא גם כתב יד ברור, שכן הידיעות נשלחו כשהן כתובות ביד. הדגש על שפה פשוטה וברורה היתה חלק מהמאפיין ה"עממי", אך גם ביטא את צורכי הכתיבה של עתון שאפשר לקראו בעיון, אמנם, אך במהירות (קוץ, 1999: 60).

העיקרון החמישי והאחרון נוגע לקרדיט. זילברמן השאיר לכותבי את הבחירה לפרסם את ידיעותיהם בחתימת שמם או תחת פסבדונים: "האיש אשר ישלח מכתבו אלי להדפיסו בל יכחיד ממני שמו ושם עירו וארצו ויודיעני אם רצונו שיקרא שמו על דבריו אם לא."

המגיד, שהיה השבועון העברי הראשון,² שמר על עקרונות אלה אולם, ככל הנראה, מדור הקורספונדנציות שלו לא שימש מודל חיקוי לשבועונים העבריים האחרים, לפחות בכל הנוגע למהימנות הידיעות ולתוכן. מאמר זה מציג סקירה ראשונה והולקית³ של הקורספונדנציות כסוגה (ז'אנר) עתונאית, המתבססת על קורספונדנציות שפורסמו בהמגיד, שהיה כאמור השבועון העברי הראשון, בהמליץ - השבועון העברי הראשון בתחומי רוסיה הצארית⁴ ובהצפירה - השבועון העברי הראשון בפולין.⁵

חלקו השני של המאמר יעסוק בקורספונדנציות כבמה לביקורת חברתית. במרכז הדיון - ארבע קורספונדנציות אותן פרסם בהמליץ בעילום שם ישעיהו ברשדסקי⁶ (1870-1908), סופר עברי שהיה כוכב בזמנו בזכות הרומן "באין מטרה" (1899), הנחשב לרומן העברי המודרני הראשון (הולצמן, 1993: 34). אגב, בעקבות הצלחתו הספרותית הוזמן ברשדסקי לעבוד כעורך במערכת הזמן בפטרסבורג ואחר כך בוויילנה. ברשדסקי, בניגוד לרוב הכותבים האחרים, נתן ביטוי גלוי לעמדותיו ודעותיו ביחס לאירועים עליהם דיווח, ומבחינה זו, בולטות ארבע הקורספונדנציות שלו בסגנון האישי על רקע הקורספונדנציות האחרות.

כלה טרייה ברחת מבית התנה ועברה להתגורר עם פולני צעיר שנמנה עם משרתי אביה; אשה הרעילה את בעלה ואת הוריו בהאכילה אותם חלה מאפה ידיה; גבר גבוה ועבדקן נישא למספר נשים לאחר שהוליכן שולל בעזרת זהויות בדויות - אלה הן דוגמאות לידיעות שפורסמו במדורי הקורספונדנציות של העתונים העבריים בסוף המאה ה-19, ידיעות שיכלו, ללא ספק, להיות מקור השראה לכמה וכמה כותבי טלנובלות בני זמננו.

מדורי הקורספונדנציות נהנו מפופולריות רבה בהיותם המקור העיקרי לידיעות מהעולם היהודי, בעתונות העברית של העת ההיא. ידיעות בעניינים "כלליים" הועתקו מהעתונות הלועזית ולעיתים מעתונים עבריים אחרים, לא תמיד בציון המקור. מטעמי תקציב אף שבועון לא השתמש בשירותי הטלגרף של הסוכנויות הכלליות (קוץ, 1999: 70).

עדות לחשיבותן הרבה של הקורספונדנציות ניתן למצוא בפנייתו של אליעזר ליפמן זילברמן, עורך המגיד, לקוראי העתון. כבר בפתח הגיליון הראשון (כ"ח בניסן תרט"ו, 1856) מבקש זילברמן מקוראיו לשלוח אליו "כל דבר הנוגע לטובת כלל ישראל או אף דבר הנוגע ליחיד כעניין עגונה וכדומה - אשר יחפוץ איש אחד או רבים להודיע ע"י המכתב הזה". בפנייה זו קובע זילברמן גם את עקרונות ההתקשרות בינו לבין הקורספונדנטים: "נכון הנני להדפיס הנדרש בהמגיד בלי שום גמול. אך אם יבקש איש להודיע דבר רק לטובתו או גם לטובת אחרים עליו לשלם שכר ההדפסה לפי גודל מכתבו. לבד האנשים אשר אברר [אבחר] לי ואשר יודיעו לי כל החדשות בעירם - קארעספאדענטען - המה יוכלו לכתוב את הטוב בעיניהם ודבריהם יודפסו אחד אחד בסדר."

הכותבים שייבחרו על ידי זילברמן לא יקבלו תשלום עבור הידיעות, אולם גם לא יהויבו בתשלום עבור פרסומן, להבדיל מאחרים שירצו לפרסם בהמגיד ידיעות הנוגעות לענייניהם הפרטיים או אפילו ענייני הכלל.

עקרון שני קבע את תוכן הידיעות. זילברמן ביקש לפרסם רק חדשות "חיוביות" ולא לעסוק בדברי ביקורת או בשערוריות: "לא יודפס מהמכתב הזה שום דבר המתנגד לאנשי עיר או חברה או מדינה אחת; לא דברי מצה ומריבה, נאצות וחרפות, רק דברים המועילים לאלו או לאלו, והשוים לכל נפש המה יבואו בו...".

עקרון שלישי עסק בגקודה בעייתית, כאז כן היום - מהימנות הידיעות ואמינות המקורות: "השמרו בנפשותיכם לבלתי כתוב אלי

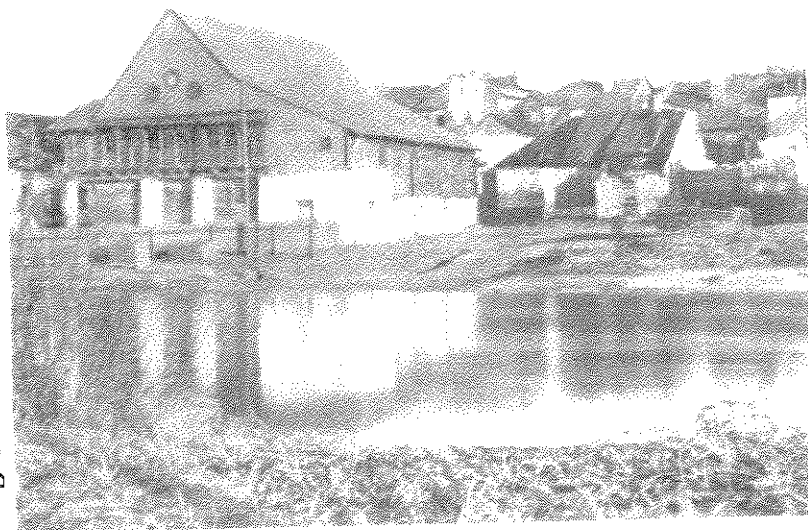
בחברה היהודית... (שם: 18). תגובות קוראים לקורספונדנציות, המובאות בהמשך המאמר מוכיחות, אכן, כי הכבוד שהביא עמו הפרסום, היה מניע חשוב. לא אחת הואשמו קורספונדנטים בבידוי ידיעות רק למען הפרסום. לא רק שהכותבים לא קיבלו שכר סופרים - הם אף נשאו בהוצאות משלוח הידיעות, וזלברמן מתייחס לנושא זה במפורש ומדגיש כי רק כותבים שייבחרו כקורספונדנטים קבועים של המגיד יוכלו לשלוח את ידיעותיהם במעטפות לא מבוילות, והוא ישלם את דמי הבולים.

היו כותבים ששימשו גם כסוכני הפצה של העתון ועבודתם זו היתה מעין תשלום, שכן המפיצים נטלו לעצמם אחוזים מדמי המנוי של העתון (קוף, 2001: 19).⁷ הקורספונדנטים כתבו מכתבים מערים גדולות וקטנות וממדינות קרובות ורחוקות (גלבוץ, 1992: 26-25). בהמגיד מס' 5 (27.10.1856) מופיעה קורספונדנציה, בעילום שם, מניו יורק המדווחת על "חום גדול אשר לא היה כמותו זה ששים ושמונה שנה. 100 מעלות פרנהייט, כמה אנשים מתו וגם כמה מיני תבואות נשתחו". בהצפירה מס' 18

(שנה שנייה, 12.5.1875)⁸ מופיעים דיווחים מקייב - על מצב היהודים שם, מדנציג - על ייסוד חברת "שלום ואחווה" שמטרתה להפיץ את השפה הרוסית בין יהודי העיר, ומבוריסלב (אוסטריו-הונגריה) על הקמת חברת "חסד" שמטרתה מתן עזרה לחולים על ערש דווי.

הדיווחים מעיירות קטנות הופיעו לצד דיווחים מערים גדולות, וגודלה של העיר, מרכזיותה או נידחותה לא היוו שיקול בפרסום. העניין היה באירוע ולא במקום התרחשותו. בקורספונדנציות מעיירות קטנות צוין בסוגרים שם המחוז ליד שם העיר. בהמליץ מס' 11 (14 בינואר 1890) התפרסמו דיווחים מקאלאוואן (פלך טומסק), וינובה (פלך קובנה) לצד דיווח ממינסק; בגיליון מס' 12 (15 בינואר 1890) הופיעו דיווחים מפטרסבורג, ויטבסק ולידא; בגיליון מס' 16 (19 בינואר 1890) התפרסם דיווח מלינקובה (פלך קובנה) ואלה הן רק כמה דוגמאות. שמות הערים, העיירות והמחוזות נכתבו לפי כללי הכתיבה היידיש: קאוונא (קובנה), טאמסק (טומסק), ביאליסטאק (ביאליסטוק) וכדומה, ככל הנראה כחלק מניסיון לכבוש את הקהל הרחב של דוברי היידיש. האירועים המדווחים היו מהתחום הציבורי ומהתחום הפרטי-משפחתי. היו גם דיווחים בהמשכים, שהחלו בסיפור אירוע מסוים ו"ליוו" אותו לאורך מספר גיליונות, לדוגמה: יונה נפתלי לוסיצקי דיווח על חברת המורים בביאליסטוק שנידבה ספרים למכירה (המליץ מס' 284, דצמבר 1889), ושבויעים אחר כך דיווח על הצלחת המכירה ומה נעשה בכסף שנאסף (גיליונות מס' 10 ו-12 ינואר 1890). דיווחי ההמשך, נפתחו בדרך כלל במילים "כפי שכבר כתבתי" וצוין בסוגרים מספר הגיליון שאליו הדיווח מתייחס.

אירועים מהתחום הציבורי נגעו בכל שטחי החיים של היהודים: מינהל ציבורי, צדקה, חינוך, כלכלה וכו'. כמו כן היו דיווחים רבים על תופעת המלשינות שהייתה נפוצה אז, שריפות שהיו עניין שכיח ועל עלילות דם שעדיין התעוררו פה ושם גם בחצי השני של המאה ה-19. אחד הדיווחים על עלילת דם פורסם בהמליץ מס' 26 (23.3.1861) בחתימתו של יהודה ליב גורדון, מהעיר שאוולי במחוז קובנה, ליטא.⁹

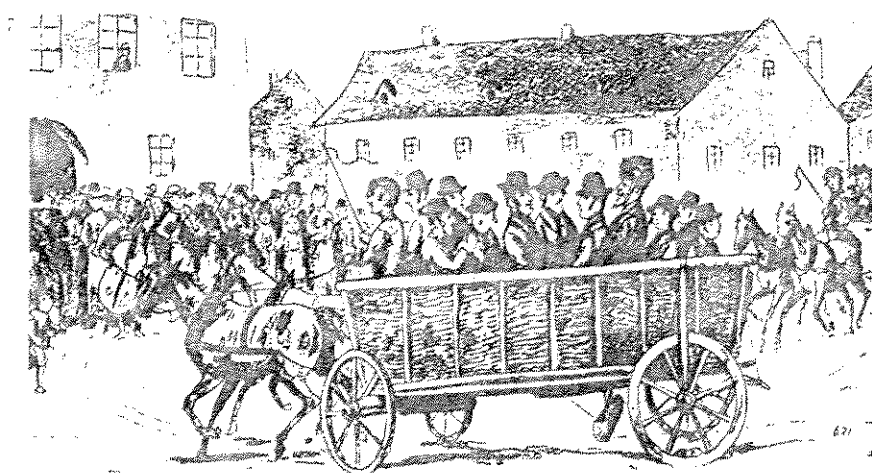

עיירה יהודית במאה ה-19. המקום: פטדבוש בפולין

הקורספונדנציות וכותביהן

השבועונים העבריים פעלו בתבנית של עתונים יומיים, והיו להם מעין כתבים בערים ובמדינות השונות. כתבים אלה שלחו כתבות שכינו "קורספונדנציות" או "מכתבים" ועיקרן היה עניינים יהודיים. פירושה של המילה קורספונדנציה (Correspondence) לפי הגדרתו המילונית של אבן שושן הוא: "1. כתבה, ידיעה או רשימה הנשלחת לעתון על ידי סופר מיוחד (קורספונדנט); 2. תכתובת, חליפת מכתבים בין מוסדות או אנשים שונים" (אבן שושן, כרך ג: 1183). לעניין מאמר זה רלוונטית ההגדרה הראשונה. "קורספונדנט" (Correspondent) לפי אבן שושן הוא: "כתב, סופר מיוחד, עתונאי השולח מוזמן לזמן רשימות וידיעות לעתון מן המקום שהוא נמצא בו" (שם). רוב הקורספונדנציות פורסמו תחת חתימה והיתה זו בחירתו של הכותב האם לחתום בשמו האמיתי או בפסבדונים. כותבי הקורספונדנציות היו, בדרך כלל, מעין כתבים חופשיים (פרי לאנסרים) שהתחלפו תכופות, למעט מספר משתתפים קבועים. לדוגמה, בהמגיד דיווח מ.מ. דוליציקי באופן קבוע מביאליסטוק, יוסף בריל דיווח תחת הפסבדונים איו"ב ממינסק (גלבוץ, 1992: 120); בהצפירה פרסם אברהם משה לונץ דיווחים מירושלים החל משנת 1876, תחת הכותרת "מכתב מירושלים"; נחום מאיר שייקיץ (שמ"ר) פרסם באופן קבוע בהמליץ סיפורים וקורספונדנציות (שם: 148). בעתון אחד יכלו להתפרסם קורספונדנציות של שני כותבים שונים מעיר אחת, ולהילופין, כותב אחד יכול היה לפרסם קורספונדנציות בשני עתונים, לעיתים מתחרים, כמו ת.י. גורלנד שכתב מפטרסבורג גם להמגיד וגם להלבנון (קוף, 1999: 74).

שני סוגי הכותבים - הן הקבועים והן המתחלפים - לא קיבלו שכר עבור עבודתם. הכבוד שבפרסום ידיעותיהם אמור היה להוות תמורה יחידה ומספקת (קוף, 2001: 19). גדעון קוף טוען כי "העתונאי הכותב עברית ופרי עטו זכו למעמד חברתי מכובד שנגזר מהיחס לספרי הקורש ולעוסקים בהם, בשל מעמדה הייחודי של 'המלה הכתובה'

Machetunim kommen.

הווי יהודי בעיירה: המחוטנים הגיעו לחתונה והשמחה רבה

(6.11.1889) בחתימתו של אברהם ווטניק. הכותב מספר על האדון N. הזקן, שלו ארבעה בנים ושתי בנות, כולם בעלי הון, ואיש מהם אינו מוכן לדאוג לכלכלתו של האב, שנאלץ לכתת רגליו בין בתי ילדיו ולסעוד כל יום אצל ילד אחר. ומסיים הכותב בקריאה: "שובו מדרכיכם בנים סוררים, חושו על אביכם האומלל לחזקו ולאמצו כל עוד חושיו בו." התגובה לא איחרה לבוא, ובהמליץ 8 (8.1.1890) פרסם אידיל ב"ר שפירא הכחשה נמרצת של הדיווח הנ"ל: "אין כאן לא דוכים ולא יער והדבר הזה בדוי הוא מתחילתו ועד סופו, כי ידועים לי כל אנשי עירנו ולא מצאתי בהם אף אחד אשר יקשיח לבו לאביו... בלי ספק עורר את המודיע הנ"ל לכתוב את הדברים... לנחול 'כבוד סופרים' כדרך רוב הצעירים בימינו אלה, אבל שכח כי נמצאו להמליץ קוראים בעירנו גם מבלעדיו וכי יבואו ויחישו אותו על פניו." וכהוכחה לאמיתות דבריו מצרף הכותב המלצה חתומה על ידי עוזר הרב מטעם הממשלה, משה יונה סהאלאוויץ: "כנים דברי הכותב וראוי לתת להם מקום בהמליץ."

המעמד הנכבד ממנו נהגו כתבי השבועונים העבריים הגדולים בקהילה היהודית (קוץ, 1999: 73), הגיע קוראים רבים לשלוח קורספונדנציות, בדרך כלל דיווחים על סקנדלים שנופחו מעבר לכל מידה. אחת הדוגמאות היא דיווח מסורקה (פלך בסרביה), שפורסם בהמליץ מס' 213 (26.9.1889) התום בפסכדונים "בן ישי". הכותב דיווח על ריב שפרץ בשבת בבית הכנסת בעיר בין הגבאי לבין אחד מנכבדי הקהילה שהאשים אותו במעילה. לאחר חודש פורסמה תגובה ("המליץ 220, 12.10.1889) התומה בפסכדונים "עציון גבר", ובה האשים הכותב את "בן ישי" בהכפשת שמו של אותו נכבד "אשר הוא איש שלום". עוד טען הכותב שאכן הגבאי אינו שומר על ניהול תקין ומוכר "עליות" רק למקורביו. הוא כינה את "בן ישי" כתבן-כובן ש"אחת היא לו אם יחלל או יחלל ובלבד שיכתוב."

הסיבה לעלילת הדם היתה היעלמותה של בתו בת הארבע של אחד האיכרים בחודש ינואר. השוטרים חיפשוה גם בבית הכנסת בחשד כי היהודים החביאוה שם "לעשות כידוע בדמה". אירועים מתחום הפרט עסקו בסקנדלים משפחתיים, קריוויים, נוכלויות והונאות, רצה, שוד, ומעשי נסים - בדרך כלל דיווחים על מתים שהתעוררו לתחייה על פתח קברם.

המניע - "כבוד סופרים"

הקורספונדנציות שפורסמו בהמגיד היו כתובות כדיווח ענייני ואובייקטיבי ותתרכזו על פי רוב בנושאים מתחום הכלל - בקשות לעזרה כספית לאלמנות וליתומים, דיווחים על שריפות, מגביות ליהודים שישבו בארץ הקודש. רבנים כיכבו על דפי המגיד. ידיעות רבות הודיעו על בחירת רבנים, על מותם, ימי הולדת לרבנים ועוד.

זילברמן, נאמן לעקרון המהימנות, הקפיד

להוסיף הערות משלו בסופן של ידיעות שעלולות היו להיחשד כבדויות. בהמגיד מס' 11 (13.2.1857) מדווח "הפובליציסט מברלין" על אדם שבא לרופא שיניים וביקש שיעקור לו שן חולה. הרופא נקב בשכרו - חמישה גרושים - ועל כך ענה האיש ש"למלאכה קלה כזו אין לשלם יותר משני גרושים" וביקש מהרופא שיעקור לו גם את השן בצד השני. כדי להדגיש שאין מדובר בבדיחה כותב זילברמן בסוף הידיעה: "אין אלה דברים של מה בכך והלצה, רק אמת ונכון הדבר כאשר שמע מפי עד נאמן."

בהמגיד מס' 9 (28.2.1866) פורסמה ידיעה מקובנה על נוכל מהונגריה בשם שמואל שורץ שהגיע לעיר, הציג עצמו כרב ומכר את ספרו "מות המשיח". הכותב פנה אל עורך העתון: "ואנכי הכותב בקנאות את קנאת האמת הנני ניגש לפניך אדוני... לפרסם את הצבוע הזה ברבים, לשמור את אחינו ואת ממונם מהאיש הזה...". זילברמן העיר בסוף הידיעה: "לפי דעתנו אין ספק כי הנוכל הנזכר הוא מכת המסיתים ומדיחים את ישראל מדת קדשו... והגנו מבקשים בזה את ידידינו הנכבדים באונגארן להודיע בהמגיד אם יודעים הם האיש ואת שיהו למען לא ילכוד את גבערי עמנו בפח תרמיתו."

בסופה של ידיעה המצוטטת מעתון וינאי, אודות מספר היהודים ב"פאלעסטינא" ואורה חייהם (המגיד מס' 14, 9.3.1857), הביע זילברמן את הסתייגותו: "הדברים האלה מפי איש אשר לא מבני עמנו הוא יצאו ולכן יספר וידבר כאשר ראה הוא וכאשר יבין."

שאלת אמינות הכותבים התעוררה מדי פעם בהמליץ, בו פורסמו הרבה ידיעות מתחום הפרט, שמעצם אופן הן "צהובות" יותר מידיעות בנושאי הכלל. אלא שבהמליץ בניגוד להמגיד, העורך התערב לעיתים נדירות, ובחר לפרסם את תגובותיהם, הסרקסטיות על פי רוב, של קוראים אחרים. לכן מדור הקורספונדנציות בהמליץ היה דינמי יותר באופיו כיוון ששימש במה לידיעות ותגובות עליהן גם יחד. אחת הדוגמאות היא דיווח מאיווניץ (פלך מינסק) שפורסם בהמליץ 243

התקפה על הרבנים

שתי הרשימות הראשונות עוסקות בהחלטה של החוגים הדתיים בביאליסטוק להגביר את שמירת השבת כדי לעצור את מכת השריפות שהשתוללה בעיר. שתי הרשימות כתובות באירוניה. הקשר בין השרפות לשמירת השבת, שנראה אבסורדי בעיניו - וככל הנראה גם בעיני החילוניים בביאליסטוק - הניב את הפתיח הציני: "בימים האלה, עת חרב ושרב נורא בארץ, תהי לנו כדבר בעתו המצאה הנפלאה, אשר המציאו לנו זקני עירנו לעצור בעד השריפות והתבערות לבלי תפוצנה במושבות אחבי" [אחינו בני ישראל] למשחית: המצאה אשר לא תעלה לנו בדמים מרובים וגם לא בעמל רב כי אם - בשמירת יום השבת כדת מחללו...".

ההתייחסות לשמירת השבת כאל המצאה של זקני העיר האדוקים, והגדרתה בפרמטרים של כדאיות כלכלית מדגישה את הביקורת של ברשדסקי על הצביעות של אותם חוגים המבקשים לקיים מצווה על מנת לקבל שכר ולא מצווה לשם מצווה. בבסיס פעולתם מצוי הרצון למנוע שריפות ולא הרצון לחזק את הצביון הדתי של חיי היהודים. ברשדסקי אינו יוצא נגד הגברת שמירת השבת אלא נגד הקנאות הדתית החשוכה שרותמת לצרכיה ערך יסוד בדת היהודית. בהמשך הקורספונדנציה הוא מלגלג גם על האיש שעורר את כל נושא שמירת השבת:

"המעורר הראשון אשר העיר את רוחם לתקן תקנות מועילות

על פי רוב נכתבו הקורספונדנציות כדיווח ענייני ועובדתי מבלי שניתן יהיה להסיק מהן את עמדת הכותב לגבי האירועים שעליהם דיווח. יוצאים מכלל זה היו דיווחים על אסונות - שריפות, שטפונות וכדומה - שגרמו לאבדן חיי אדם, ופתחו בביטויים אישיים של צער וזעזוע. כמו, למשל, דיווח לא חתום שהתפרסם בהצפירה מס' 22 (שנה ראשונה, ה' בתמוז תרכ"ב) המספר על שבעה יהודים שנפגעו בבריסק ממכת ברק ופותח במילים: "לא טובה הבשורה אשר אנוכי מוצא היום לתת לה מקום בעלי הצפירה, כי את תוגת לבבי היום אשלחה, וישאו גם כל קוראי הצפירה במשא מגינת לבי כי כבדה ממני, כי למקרה נורא אשר קרה פה, מעי כחלילים יהמו ולב בריסק כולה לילל".

לעיתים רחוקות הביע הכותב בצורה גלויה את דעתו על האירוע עליו דיווח. דוגמה לכך היא ידיעה מקרפלד שפורסמה בהצפירה מס' 2 ("א באדר א' תרכ"ב) על אלמנה שגנבה לחם למען יתומיה, לאחר שהאופה סירב לתתה. הדייווח פותח בתלת לה כיכר אחת, האופה התלונן עליה במשטרה, והאלמנה טרפה נפשה בכפה "מחרפה ופחד העוון אשר רבץ לפתחה". הדייווח פותח במילים: "מקרה נורא אשר קרה בעיר הזאת וראוי להיכתב בספר למען ישמעו האזורים... יאטמו אזניהם מלשמעו לקול העני הדופק בפתחיהם, יראו ויבושו ממעשיהם". זוהי תוכחה גלויה לאופה שהכותב מאשימו, בצורה עקיפה, במות האלמנה. תוכחה נסתרת מצויה גם בדיווח של יונה גפתלי לז'יטקו מביאליסטוק (המליץ מס' 10, 12.1.1890) על מודעות הקוראות לשוחטים לחזור בהם מן ההחלטה להעלות את דמי השחיטה בשתי קופיקות. הכותב, אמנם, אינו מביע דעתו בנושא, אך העובדה שבחר לצטט את המודעות במלואן, היא ביטוי של עמדתו: "למה לא תראו או לא תרצו לראות חולים עניים... ינועו במעונותיהם על משכבותיהם, ויחבלו [ימשכנו] את הכר האחרון מראשותם לקנות להם תרנגולת... ואין להם אף פרוטה אחת לשלם בעד מכס שחיטת העוף כי עוד תמתיקו סוד להכביד עולכם עליהם; לא, היה לא תהיה, ידוע תדעו כי לא נחריש לעת כזאת ואם לא תשמעו בקולנו, נגיש מכתב בקשה למקומות הגבוהים."

על רקע המגמה הכללית של דיווחים ענייניים ואובייקטיביים בולטות ארבע הקורספונדנציות שפרסם ישעיהו ברשדסקי בהמליץ בחודשים יוני-אוגוסט 1889. מותר להניח שלו היה ממשיך בכתיבת קורספונדנציות היה כובש לו מקום ככותב מחונן וחד לשון שמביע באופן מתוחכם את עמדותיו ביחס לאירועים עליהם דיווח. אפשר לעמוד עליהן מתוך עמדת התצפית של הכותב, עיצובי הלשון וסגנון הכתיבה. אלא שתפקיד הקורספונדנט "שאינו בו לא ריווח ולא כבוד נמאס לו עד מהרה", כפי שמעיד חברו פסח קפלן (קפלן, תר"ע: י') ואחרי שמצא בקורספונדנציות הוכחה לכשרון הכתיבה שלו עבר לכתיבת ספרות יפה ופרסם שני רומנים ושני קבצים של סיפורים קצרים.¹⁰

רשימותיו של ברשדסקי הופיעו בהמליץ שנה כ"ט: גיליון מס' 126 (23.6.1889); גיליון מס' 140 (9.7.1889); גיליון מס' 157 (29.7.1889); גיליון מס' 173 (18.8.1889). הוא חתם על הרשימות בשמות עט: י.ש. לאנדמאנן על שתי הראשונות ו-N.N. על שתי האחרונות.¹¹

בית עץ בעיירה היהודית וולפא בפולין

חתונה יהודית בגליציה. ציור של מאוריצי גוטליב, שנות ה-70 של המאה ה-19

הנשחתות, לא נמעט מספר המטיילים ביער...".
ולא רק שהם ממשיכים לחלל את השבת, אלא אף מוסיפים עבירה על עבירה. אחרי שקנו בכסף אוכל ומשקה הם מתיישבים על הדשא וצוחקים מהאדוקים. במתכונת של הפוך על הפוך מעמיד עצמו ברשדסקי, כביכול, בעמדת הזדהות עם זקני העיר, והוא מסיים את רשימתו בקריאה:
"אך אל יפול לב האדוקים למראה, ילכו נא בכוחם זה הלאה ויוציאו לפעולות גם את עצתם לשלוח אנשים יראי אלוהים היערה להשגיח על המטיילים ולענוש קשה את הפושעים. כי אם לא שמעו געורינו לקול האות הראשון יוכרחו לשמוע לקול האות השני...".
האות הראשון היו בעלי המלאכה שהתנכלו למחללי השבת והאות השני הם המשגיחים העתידיים לצאת ליערות ולענוש את המטיילים.

במה לביקורת חברתית

שתי הרשימות האחרונות עוסקות בסכסוך בין המלמדים ב"חדרים המתוקנים" והמורים לרוסית.
הסכסוך החל כאשר בעלי "חדרים מתוקנים" החלו לשכור מורים לרוסית שלימדו ב"חדריהם" ונפגעה פרנסתם של מורים רבים שלימדו רוסית באופן פרטי. בנוסף, שילמו בעלי ה"חדרים" שכר זעום למורים ועל רקע שני גורמים אלה פרץ סכסוך, במהלכו הלשינו המורים לרוסית לשלטונות על בעלי "חדרים" שלימדו ללא רשיון מהמדינה.
הציניות והסרקזם פיגנו את מקומם לדיחות עובדתית והכותב המתבונן

כאלה, היה המגיד מק, אשר היה בעירנו בראשית הקיץ. האיש הזה, אשר כבר איתמחי [התמחה] בדרשותיו הנלהבות קרא תיגר על החטאים הנעשים בעירנו... ובדברים הוצבים להבות אש הוכיח כי החובה מוטלת על כל איש ישר... לבער אחרי הרעה...".
המגיד מק, הוא, ככל הנראה, ר' משה בן יצחק נח דרשן (זה היה שם משפחתו), שנודע בכינויו "המגיד מקעלם", והיה דרשן ומוכיח מפורסם.¹² את יחסו אל המגיד מקלם ואל דרשותיו מביע ברשדסקי באמצעות הביטוי "דברים הוצבים להבות אש", שהוא פרפרזה על תהילים כ"ט, 7: קול ה' הצב להבות אש. ברשדסקי יוצר הקבלה אירונית בין דברי אלוהים ובין דברי המגיד, ויוצר משחק מילים בין ה"אש" המופיעה בפסוק ו"אש" השריפות שהיא הסיבה להטפתו של המגיד מקעלם.

הרשימה השנייה היא המשך של הראשונה, ובה מדווח ברשדסקי על תוצאותיה של החלטת האדוקים, זקני העיר: "ומאד ישמח לבי כי אוכל לבשר עתה בקהל רב כי לא כאחרית רוב 'אסיפותינו' היתה אחריתה, והנודות להשתדלות אדוקינו החלה עצתם לצאת לפעולת ידים."

יש כאן ביקורת על הקהילה היהודית שאינה מוציאה לפועל החלטות המתקבלות באסיפות שונות, ודווקא עניין כה אבסורדי, כמו שמירת השבת כתרופה לאסונות, זוכה לתוצאה מעשית. הביטוי "ומאד ישמח לבי" מקבל משמעות אירונית בדיעבד כאשר בהמשך מספר ברשדסקי על קללות, גידופים ואפילו מכות להם זוכים מחללי השבת שממשיכים, כמנהגם, לטייל ביער. גם הצירוף "פעולת ידים", שמבטא את הצד המעשי של ההחלטה, מקבל באופן דומה משמעות אירונית. פעולת הידיים כללה לא רק הדבקת הודעות בדבר החובה לשמור שבת, אלא גם פעולת ידיים פשוטה כמשמעה - תגרות ומהלומות.

ברשדסקי מתאר כיצד מתגוררות קבוצות של חייטים, רצענים, עגלונים וסבלים ברחובות הקטנים וכאשר עוברים על פניהם "מחללי שבת" שהולכים לטייל ונושאים תיק או תרמיל, הם קוראים לעברם קריאות גנאי, מחרפים ומגדפים אותם וצוחקים כאשר "נערים שובבים" זורקים עליהם חול ואבנים. לתיאור זה, של אירועים אלימים הוא מקדים את המשפט: "ועתה - האח, מה נעלה המחזה".

אין זה מקרה שברשדסקי בוחר לציין כי מי שנענה לצו שמירת השבת הם בעלי מלאכה. חייטים, רצענים, עגלונים וסבלים היו בדרך כלל אנשים פשוטים, נבערים, חסרי השכלה, ממעמד סוציו-כלכלי נמוך.¹³ אין פלא, אומר ברשדסקי בין השיטין, שאנשים כאלה היו המוציאים לפועל של החלטת זקני העיר. הם שביקשו להגביר את שמירת השבת גרמו דווקא לחילולה, בתגרות הידיים שהתפתחו בינם לבין "מחללי השבת".

ברשדסקי מסיים את דייווחו בתיאור מעשיהם של "מחללי השבת" שגם לאחר תליית המודעות ממשיכים כהרגלם לצאת לטייל ביער, קונים בכסף אוכל ומשקה ואף לועגים לאדוקים המנסים להגביל את אורח חייהם החופשי. אלא, שכדרכו הופך ברשדסקי גם תיאור זה לאירוני כאשר הוא כותב: "לאות נאמן מה העמיקו שחתו בני ביאליסטאק וכי בצעקתה הבאה עליהם לפני זקני הדור עשו די לי לספר כי גם עתה אחרי ראותם כי יש עין רואה את עלילותיהם

מקבלת כאן ביטוי כל כך ברור. הדיווח הוא עובדתי ויבש והוא מסיים את החלק הראשון בקריאה אל אבותיהם של התלמידים להתערב ולהביא את הסכסוך לקיצו: "היבצר מהאבות לשים קץ למצב הזה?... קראו עצרה ואספו לאספה גם את המלמדים גם את המורים." ברשדסקי מחפש ברור לסכסוך, מאחר והצדדים הנצים לא הצליחו להגיע לעמק השווה. קריאה זו מעידה על רצונו העז להשאיר את הסכסוך בתחום היהודי הפנימי מבלי לערב בו את השלטונות.

במעבר לענייני שמירת השבת, משגר ברשדסקי עקיצה לקהילה היהודית בכותבו "ובעוד אשר לשאלת המלמדים בעירנו אין איש שם אל לב, הנה נמצאו גואלים רבים לשאלת 'חלול השבת'...". אולם העקיצה אינה מבשרת שינוי בסגנון הכתיבה וחזרה אל האירוגיה המאפיינת את שתי הרשימות הראשונות. גם הדיווח על מחללי השבת כתוב בצורה עניינית ואובייקטיבית ברוח הרשימה כולה. גם כאן, כמו בדיווח על סכסוך המורים, הוא מוציא את הנושא מגדרו היהודי הצר ומציין את השלכותיו הרחבות יותר: היהודים הפכו ללעג אצל פקידי הרשות הנדרשים להתערב: "וכמו כן יגיעו ריבונותם גם עד פקידי הרשות, אשר ישחקו וילעגו על משבתנו."

בקורספונדנציות מתגלה כותב שהוא איש עקרוני, בעל אבחנה דקה וחוש צדק, שבחר דווקא בעמדת המשקיף מן הצד כדי לתביע מעורבות ואכפתיות.

המאמר מבוסס על עבודת סמינר שנכתבה בהדרכת פרופ' נורית גוברין במסגרת סמינר לתואר שני "ספרות וביוגרפיה" (תשס"ב) בחוג לספרות עברית, אוניברסיטת תל אביב.

ביבליוגרפיה

1. מנוחה גלבוע, לקסיקון העתונות העברית במאות השמונה עשרה והתשע עשרה, ירושלים 1992: 25-30, 117-135, 137-157, 167-181.
2. אבנר הולצמן, "מבוא היסטורי ספרותי" - הסיפור העברי בראשית המאה העשרים, יחידה ג, תל אביב 1993: 32-35.
3. גדעון קרן, מעריכים ומכתבי עתים, עיונים בתולדות העתונות העברית והיהודית, תל אביב 1999: 39-75.
4. .... "העתונים העבריים הראשונים באירופה", קשר 29, מאי 2001: 18-26.
5. פסח קפלן, "תולדות י. דומשביצקי (י. ברשדסקי)" בתוך ישעיהו ברשדסקי, כתבים אחרונים, ורשה תרע"ז: ז-כב.
6. אברהם קרן, "החיים הכלכליים והחברתיים של יהודי מורת אירופה בראי הפתגם ביידיש", ידע עם, במה לפולקלור יהודי, כ"ד, 55-56, תשמ"ט: 83-91.
7. ג. קרסל, לקסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים, מרחביה תשכ"ה: 446.

הערות

1. הדגש על ידיעת השפה העברית והשיבותה מופיע במוטו של המגיד בראש כל גיליון: "מכתב קורות הימים יגיד ליעקב מהנעשה בכל חלקי תבל בין כל יושבי הלב אשר ינעם ואשר ראוי לדעת לכל איש ישראלי - לתועלתו ולתועלת השפה העברית הנחמדה".
2. הופיע בשנים 1856-1903. החל לצאת בליק, עיר פרוסית על גבול רוסיה, ואחר כך בבירלין ובקרקוב (גלבוע, 1992: 25).
3. לצורך המאמר קראתי באופן מדגמי קורספונדנציות שפורסמו בהמגיד, הצפירה והמליץ במהלך השנה הראשונה להופעתם, בשנה העשירית, האחת עשרה והעשרים. מכיוון שלא נעשתה בדיקה מקפת ויסודית של הסוג, יש להדגיש כי המסקנות

מהצד התחלף בכותב מעורב. באותם ימים בביאליסטוק ברשדסקי מצא את פרנסתו בהוראת עברית (קפלן, תר"ע: ח'), ובדרך הטבע עניינים הקשורים למורים ומלמדים היו קרובים ללבו. מעורבות זו הניבה את הפתיח הדרמטי משחו: "יום עברה היה היום הזה למלמדי עירנו". בייחוד הוא כואב את ההלשנה של המורים לרוסית על מלמדים ללא תעודת הוראה. בעיניו היא מעשה שאיננו הולם את מי שמלמד ילדים ואמור להיות להם מופת: "הנאות לאנשים כאלה - אשר ידגלו בשם ההשכלה, לבחור להם אמצעים נכונים ופחותים כאלה? הלא הם מורי בנינו ומאשריהם, אשר עליהם לטעת בלב תלמידיהם נטעי געמנים... ואם אבדה האמת ונכרת היושר מלבם הם, מה נוחיל עוד מתלמידיהם הרבים?"

מעורבותו הרגשית של ברשדסקי ניכרת באופן שבו הוא מתאר את המלמדים החיים בפתח מפני ההלשנות: "האומללים האלה... היו כאובדי עצות... פניהם יהפכו לירקון, אנחות עמוקות התמלטו מלבם...". את חבורת המלמדים העומדות ברוח ומנסות לטכס עצה הוא מתאר כ"מחזה מעורר עצב", ביטוי מנוגד ל"האח מה געלה המחזה" האירוני בתאור חבורות בעלי המלאכה התוקפים את מחללי השבת.

בכותבו על המורים המלשינים הוא מכנה אותם "חבר המורים המרעים", "ארבעה חרשי משחית, אשר, לבשת אמנותם בין המורים נחשבו" ועם זאת נוהר לא לעשות הכללות הוא מקפיד לציין כי "לא אל הכלל ירמזון מלי רק אל האנשים הפושעים" כדי לא לפגוע באלה שלא השתתפו בהלשנה.

ברשדסקי מגנה, אמנם, את ההלשנה עצמה, אך קושר אותה גם לעניין הפרנסה שעלולה להתקפה ולכן הרשימה יוצאת מגדרו הצר של מעשה מכוון בקהילה היהודית ומקבלת אופי סוציו-כלכלי. הוא מחזק היבט סוציו-כלכלי זה בהזכירו גם את האבות העניים שעשויים להיפגע כתוצאה ממעשה ההלשנה, אלה שאין ידם משגת לקחת לבניהם מורים פרטיים לרוסית וכך הוא מרחיב את השלכותיו של הסכסוך. הסכסוך בין המורים למלמדים, אומר ברשדסקי, איננו סכסוך מקצועי גרידא, הוא עלול לפגוע גם בשכבות החלשות וגם בסיכויי הפרנסה של מי שעוסק במסחר ומבקש ללמוד רוסית. נראה שבדיווח על הסכסוך משתמש ברשדסקי בכל האמצעים כדי להשפיע על הצדדים המעורבים להגיע לפשרה ולסיים את הסכסוך. הוא מגנה את ההלשנה, פונה אל מצפונם של המורים ושל המלמדים, מתאר את ההשלכות הכלכליות והחברתיות של הסכסוך וכמובן מסיים את הרשימה בקריאה לכל הצדדים לעשות כמיטב יכולתם כדי לגשר על הפער: "שובו מורינו... מדרך הרעה אשר התייצבתם עליה... וגם אתם המלמדים התנהגו עם המורים כהוגן...".

בקריאתו אל המורים לרוסית הוא מציע להם דרכים אחרות להיטיב את מצבם: "למדו באמונה את הבנים האמונים על ידיכם ובזאת תשאו חן וחסד לפני ההורים ותמצאו שכר אמת לפעלכם". ברשדסקי אינו מציע שהסיפוק מההוראה יהיה גמולם. הדברים נכתבים מניסיונו האישי ובעקבות המוניטין שרכש כמורה. גם אל המלמדים פונה ברשדסקי בבקשה שלא יקפחו את שכר המורים. הרשימה האחרונה היא רשימת המשך שחלקה הראשון מוקדש לסכסוך המורים וחלקה השני לענייני שמירת השבת. רשימה זו דומה בסגנונה לרשימה הראשונה, אם כי מעורבותו של ברשדסקי איננה

- העבריים הראשונים באירופה", קשר 29, מאי 2001: 18-26.
8. בגיליון מס' 25 בשנה הראשונה נסגר העתון ל-12 שנה והחל להופיע שוב ב-1874.
  9. בין השנים 1860-1865 התגורר גורדון בשאוולי ועסק בהוראה (קרסל, 1965: 446).
  10. הרומנים "באין מטרה" (1899), ו"נגד הזרם" (1901) וקובץ הסיפורים "טיפוסים וצללים" שפורסם בשני כרכים (1900, ו-1902).
  11. זיהוי שמות העט נעשה לפי קפלן (תר"ע: י').
  12. זיהוי נעשה בעקבות רשימת הספד של יהושע מזה "לתולדות המגיד מקעלם", (המליץ 123, 5.6.1900).
  13. מעמדם של בעלי מלאכה היה נמוך גם מהבהינה החברתית. ראה קרן (תשמ"ט: 84).
- בפרק, הן הכלליות על הסוגה עצמה והן אלו הנוגעות לכתיבתו של ברשדסקי (וראו הערה 6 להלן), הוסקו על סמך התרשמות ועל בסיס הבדיקה החלקית בלבד.
4. הופיע בשנים 1860-1904, העורך והמייסד: אלכסנדר צדרבוים (אר"ז) (גלבוץ, 1992: 137).
  5. הופיע בשנים 1862-1931, כולל הפסקות ארוכות. העורך והמייסד: חיים זליג סלונימסקי (שם: 167).
  6. ברשדסקי היה שם עט של ישעיהו דומשביצקי, צורף אותיות המילים בן ר' שמעון דומשביצקי. ברשדסקי אימץ את השם כמהוות הנצחה לאביו שנפטר בשנת 1891 (קפלן, תר"ע: י"א-י"ב).
  7. על הדיבטים הכלכליים של העתונים העבריים באירופה, ראו גרעון קוץ: "העתונים